

AMNESTIA 1947 ROKU NA BIAŁOSTOCZYZNIE

W latach 1945–1947 na terenie Białostoczczyzny działały dwa nurty podziemia antykomunistycznego. Podziemie poakowskie reprezentowała Armia Krajowa Obywatelska (lutym–wrzesień 1945 r.), następnie Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” (od września 1945 r.). Podziemie narodowe stanowiła Narodowa Organizacja Wojskowa (do wiosny 1945 r.) i Narodowe Siły Zbrojne (do jesieni 1945 r.) – z połączenia obu organizacji w 1945 r. utworzone zostało Narodowe Zjednoczenie Wojskowe. Wiosną 1947 r., po przeszło dwóch i pół roku walki z reżimem komunistycznym, konspiracja niepodległościowa na Białostoczczyźnie znalazła się w krytycznym położeniu.

Rok 1945 nie przyniósł spodziewanego rozstrzygnięcia. Oczekiwany po zakończeniu wojny światowej rychły wybuch otwartego konfliktu pomiędzy ZSRS a mocarstwami zachodnimi nie nastąpił. Stopniowo, od początku 1946 r. sytuacja podziemia zaczęła się pogarszać dosłownie z każdym miesiącem. W lutym, po ściągnięciu z różnych stron kraju dodatkowych oddziałów KBW i WP, władze rozpoczęły pacyfikację obszaru województwa białostockiego, którą prowadzono nieustannie aż do wyborów w styczniu 1947 r. Szeregi żołnierzy podziemia stopniowo się wykruszały. Konspiracyjne bataliony terenowe liczyły niekiedy tyłu żołnierzy, co przeciętna kompania z czasów okupacji niemieckiej. Zdarzało się, że na czele poszczególnych obwodów stali podchorążowie rezerwy bądź podoficerowie. Rok 1946 był najkrwawszy w dziejach komunistycznego terroru na terenie Białostoczczyzny – wykonano wówczas ponad 230 wyroków śmierci orzeczonych przez komunistyczny wymiar sprawiedliwości.

W myśl założeń programowych Zrzeszenie WiN miało być organizacją o charakterze społeczno-politycznym. Priorytetowo zatem traktowano działalność propagandową i wywiadowczą, przy jednoczesnym maksymalnym ograniczeniu aktywności militarnej. Na

Fot. ze zbiorów Kazimierza Suszyńskiego

Ujawnieni żołnierze Obwodu WiN Sokółka–Białystok, Sokółka, 15 kwietnia 1947 r.

Żołnierze Obwodu WiN Suwałki–Augustów wkraczają do Suwałk (pierwszy z prawej prezes obwodu sierż. Józef Grabowski „Cyklon”), Suwałki, 25 kwietnia 1947 r.

Białostoczczyźnie wyrazem dążeń Zrzeszenia była pomoc udzielona przy tworzeniu struktur legalnej opozycji – Polskiego Stronnictwa Ludowego. Próby odsunięcia komunistów od władzy na drodze głosowania spełzyły jednak na niczym. „Referendum ludowe” z czerwca 1946 r., będące w rzeczywistości przedwyborczą generalną próbą sił pomiędzy komunistami a opozycją, zostało sfalszowane, a z wyborów do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947 r. legalna opozycja została niemalże wyeliminowana. Założenia programowe przyjęte przez WiN, w zetknięciu ze stylem sprawowania władzy przez reżim komunistyczny, okazywały się całkowicie nierealne. Terror ze strony organów bezpieczeństwa spowodował, że rezygnacja z działalności zbrojnej nie była możliwa, dlatego Zrzeszenie WiN nigdy nie przybrało charakteru organizacji politycznej. Na terenie Białostoczczyzny przez cały okres działalności Zrzeszenia funkcjonowały liczne oddziały partyzanckie WiN, chociaż nie prowadziły działań zbrojnych w takim zakresie jak w roku 1945. Jesienią 1945 r., w chwili powołania do życia Zrzeszenia, stan liczebny Okręgu WiN Białystok wynosił około 20 tysięcy osób (wiosną 1947 r. – poniżej 10 tysięcy).

Również taktyka stosowana przez NZW w walce z reżimem komunistycznym nie przyniosła zakładanych rezultatów. Komendant Okręgu NZW Białystok mjr Florian Lewicki „Kotwicz” był zwolennikiem wzmocnienia działań zbrojnych. Realizacja „walki bieżącej” spoczywała głównie na utworzonych jesienią 1945 r. strukturach Pogotowia Akcji Specjalnej. W krótkim czasie mjr Lewicki doprowadził do nasilenia działań podległych mu oddziałów partyzanckich, które intensywnie rozbudowywano oraz dozbrajano. Pod wpływem porażek odniesionych wiosną 1946 r. przez oddziały PAS nowy komendant okręgu, ppłk Władysław Żwański „Błękit”, porzucił jednak plany zmierzające do zaktywizowania walki zbrojnej jako nierealne. Po zredukowaniu i przeorganizowaniu struktur PAS ich dalsza działalność ograniczona została do walki z agenturą UB. W czerwcu 1946 r., podczas referendum, NZW zakazywało udziału w głosowaniu, głosząc hasło: „W dzień do urny – w nocy do trumny”, bądź nakazywało głosowanie „3 x nie”, natomiast w styczniu 1947 r., w czasie wyborów

Fot. ze zbiorów Tadeusza Gajdzisia

Ujawnieni żołnierze oddziału ppor. Stefana Ejsmonta „Wira” Obwodu Sokółka-Białystok wśród miejscowych uczniów, Sokółka, 15 kwietnia 1947 r.

do Sejmu, wzywało do ich całkowitego bojkotu. Jesienią 1945 r., gdy na Białostocczyźnie ostatecznie zakończyło się scalanie struktur NOW i NSZ, szeregi nowo utworzonego NZW liczyły łącznie około 10 tysięcy żołnierzy (wiosną 1947 r. stan liczebny Okręgu NZW Białystok wynosił około 5 tysięcy osób).

Wyczerpanie, rozgoroczenie, rezygnacja, świadomość braku perspektyw – tak można by najkrócej określić kondycję podziemia niepodległościowego na Białostocczyźnie wiosną 1947 r. Trzeba przy tym pamiętać, że ogromna większość konspiratorów działała w strukturach podziemia od czasów okupacji niemieckiej, a niektórzy z nich rozpoczęli działalność jeszcze za „pierwszego Sowieta”, czyli w latach 1939–1941.

Decyzja ujawnienia i amnestia

31 grudnia 1946 r. został aresztowany prezes Okręgu WiN Białystok ppłk Marian (Maria) Świtalski „Juhas”, „Sulima” (stanowisko p.o. prezesa okręgu objął wówczas mjr Witalis Brzeski „Socha”, „Żegota”, który w styczniu 1946 r. powrócił z obozu internowania w ZSRS). Już 9 stycznia 1947 r. ppłk Świtalski – wraz z aresztowanymi uprzednio: prezesem III Zarządu Głównego WiN ppłk. Wincentym Kwiecińskim „Lotnym” oraz jego zastępcą Kazimierzem Czarnockim „Kazikiem” – wziął udział w „naradzie” z przedstawicielami MBP, której efektem była wydanie 29 tm. do członków Zrzeszenia WiN odezwę z apelem o „ujawnianie się”. Płk Świtalski zobowiązał się ponadto doprowadzić do ujawnienia całego Okręgu WiN Białystok. W tym celu został niebawem zwolniony z więzienia i skontaktował się z mjr. Brzeskim, który wyraził zgodę na ujawnienie podległych mu struktur. Z ramienia MBP dalsze pertraktacje z oficerami WiN prowadził wówczas kpt. Henryk Wendrowski, były oficer Komendy Okręgu AK Białystok. Zamiar ujawnienia został zaaprobowany przez większość kadry kierowniczej Okręgu WiN Białystok, co znalazło odzwierciedlenie w odezwie wydanej 17 lutego, przygotowującej akcję ujawnienia.

Fot. ze zbiorów Autora

Kpt. Józef Ochman „Orwid”, „Ligoń”, przyszły p.o. prezesa Okręgu WiN Białystok, wśród żołnierzy oddziału partyzanckiego kpt. Kazimierza Kamińskiego „Huzara” ochraniającego ostatnią naradę Komendy Okręgu WiN Białystok przed ujawnieniem, Kamińskie-Jaśki, marzec 1947 r.

22 lutego 1947 r. Sejm uchwalił ustawę o amnestii, która weszła w życie trzy dni później. Z założenia amnestia miała obejmować głównie żołnierzy zbrojnego podziemia, zarówno prowadzących działalność konspiracyjną, jak i skazanych przez komunistyczny wymiar sprawiedliwości za „przestępstwa polityczne”. W stosunku do osądzonych (oraz – ewentualnie – przyszłych podsądnych) amnestia przewidywała darowanie wyroków dla skazanych na kary do 5 lat więzienia, zmniejszenie ich do połowy – dla skazanych na kary od 5 do 10 lat, a zmniejszenie o 1/3 – dla skazanych na kary powyżej 10 lat więzienia. Kary śmierci lub dożywocia zamieniano na 15 lat więzienia. W przypadku „czynnych członków” podziemia warunkiem uzyskania amnestii było dobrowolne zaniechanie „przestępczej działalności” oraz oświadczenie o tym władzom bezpieczeństwa. Wyłączone spod działania amnestii zostały jednak przestępstwa kwalifikowane przez władze jako szczególnie ciężkie, jak wyjaśniano – „świadczące o tym, że sprawca jest świadomym i niepoprawnym wrogiem narodu i państwa”, m.in. „zbrodnie szpiegostwa”, kwalifikowane w sposób nader rozciągliwy. Na mocy zarządzenia ministra bezpieczeństwa publicznego z 23 lutego powołano tzw. komisje amnestyjne, działające od 25 tm. do 25 kwietnia.

W marcu 1947 r. na naradzie kadry kierowniczej we wsi Kamińskie-Jaśki w powiecie wysokomazowieckim omówione zostały szczegóły ujawnienia struktur Okręgu WiN Białystok. Nie wszyscy jednak członkowie WiN zdecydowali się na ujawnienie. Prezes Rejonu WiN Białystok kpt. Franciszek Potyrała „Oracz” nie tylko odmówił podpisania odezwy wzywającej do ujawnienia, lecz również podjął kroki zmierzające do storpedowania akcji amnestyjnej, m.in. zakazując podkomendnym ujawnienia sieci wywiadowczej, tzw. egzekutywy i łączności, przez co został odwołany z zajmowanego stanowiska. Równocześnie kpt. Potyrała podjął działania zmierzające do utworzenia na bazie winowskiej nowej organizacji – „Wolność i Sprawiedliwość” – w tym celu nawiązał kontakt z szefem Samoobrony Obwodu WiN Wysokie Mazowieckie, kpt. Kazimierzem Kamińskim „Huzarem”, który także nie zamierzał się ujawniać. W kwietniu 1947 r. na czele Okręgu WiN Białystok stanął kpt. Józef Ochman „Orwid”, „Ligoń”, który doprowadził do całkowitego ujawnienia podległych struktur. Swoistym epilogiem ujawnienia Okręgu WiN Białystok było wydanie przez kpt. Ochmana wyroku śmierci na „Oracza”. Kpt. Franciszek Potyrała zginął z rąk byłych podkomendnych, zastrzelony w nocy z 3 na 4 marca 1947 r. w kolonii Piątek w powiecie sokólskim.

„Ujawnieni” w liczbach

W wyniku przeprowadzonej akcji ujawniania struktur podziemia niepodległościowego do 25 kwietnia 1947 r. w województwie białostockim ujawniło się ogółem, według danych UB, 10 598 osób, w tym 6345 członków WiN, 1040 „członków AK”, 1954 żołnierzy NZW, 445 – NSZ, 487 współpracowników „podziemia” oraz 288 dezertarów z WP, 38 z MO, jeden – z UB. Ujawniający się oddali 2980 jednostek broni palnej, 98 granatów oraz 23 902 sztuki amunicji. Według tych informacji, na Białostocczyźnie ujawniło się wówczas około 95 proc. członków WiN oraz połowa żołnierzy NZW, co należy uznać za dane przeszacowane.

Liczba ujawnionych pokazuje tylko część strat poniesionych przez konspirację niepodległościową na Białostocczyźnie. W końcu czerwca 1944 r., w przeddzień wkroczenia Armii Czerwonej, siły Obwodu AK Augustów liczyły ponad 1200 żołnierzy, gdy w czasie amnestii ujawniło się w augustowskim PUBP 122 żołnierzy AK-AKO-WiN. Znaczna część żołnierzy do tego czasu padła ofiarą walk, zabójstw lub aresztowań, zaginęła bez wieści, została deportowana do ZSRS bądź z różnych przyczyn opuściła teren powiatu.

niekontrolowanego ujawniania struktur NZW (wiosną 1947 r. całkowicie zaprzestało działalności pięć komend powiatowych: Białystok-miasto, Białystok-powiat, Grajewo, Łomża Północna oraz Sokółka) wkrótce wydał jednak rozkaz o całkowitym zakazie ujawniania się, pod groźbą kary śmierci.

Ze strony NZW odnotowano wówczas liczne przypadki przeciwdziałania amnestii wymierzone nie tylko w żołnierzy Zjednoczenia, lecz również w WiN. Nasiliły się przypadki odbierania broni, nagminne stały się kary chłosty oraz rekwizycje wymierzone ujawnionym, a nawet odnotowano przypadki atakowania i rozbijania członków WiN udających się do lokalnych komisji amnestyjnych.

Akcja amnestyjna nie była żadnym gestem dobrej woli ze strony władzy i nie miała wcale na celu, jak deklarowano, „umożliwienia wszystkim obywatelom wzięcia udziału w odbudowie Demokratycznej Polski Ludowej”. Rzeczywistym jej celem było spenetrowanie środowisk wrogich „władzy ludowej” oraz definitywne zlikwidowanie zbrojnego podziemia. Faktycznie była to masowa akcja o charakterze „ewidencyjno-operacyjnym”, która pozwoliła na stworzenie olbrzymiej bazy danych, wykorzystywanej później przy werbunku konfidentów. Nasilenie „działań operacyjnych” sprawiło, że na Białostocczyźnie już wiosną 1948 r. rozpoczęło się zjawisko tzw. powrotu do lasów. Terror bezpieczeństwa spowodował ponadto, że w tym samym czasie więzienne cele zaczęli zapełniać aresztowani pod różnymi zarzu-

Zupełnie innymi drogami potoczyły się losy Okręgu NZW Białystok. Ppłk Żwański stał na stanowisku kontynuowania walki z reżimem komunistycznym. 17 marca we wsi Jamiołki w powiecie wysokomazowieckim zwołał odprawę kadry dowódczej okręgu i pomimo że wszyscy członkowie sztabu oraz większość komendantów powiatów opowiedzieli się za częściowym, a nawet całkowitym ujawnieniem, podjął decyzję o pozostaniu struktur NZW w konspiracji. W rozkazie z 19 marca zabronił ujawniania się oraz jednocześnie wydał szereg zarządzeń mających usprawnić dalszą działalność, m.in. przez zmianę kryptonimów i pseudonimów, ograniczenie akcji zbrojnych do niezbędnego minimum, a nawet dyskretną zgodę na ujawnienie zdekonspirowanych i biernych członków organizacji. W następstwie niejednomyślnej postawy kadry dowódczej oraz

tami „ujawnieni” wiosną 1947 r. Oskarżani byli oni m.in. o szpiegostwo, wyłączone przecież spod działania ustawy, za które przewrotnie uważano gromadzenie, opracowywanie oraz przekazywanie meldunków sytuacyjnych w ramach funkcjonujących uprzednio struktur konspiracyjnych.

* * *

Amnestia nie zakończyła walki prowadzonej przez podziemie niepodległościowe na terenie Białostoczczyzny. Działalność konspiracyjną kontynuowały nieujawnione ogniwa, z których najsilniejsze stanowiły pozostałości Okręgu NZW Białystok (w postaci komend powiatowych Łomża, Wysokie Mazowieckie, Bielsk Podlaski i Ostrów Mazowiecka) oraz 6. Brygada Wileńska AK kpt. Władysława Łukasiuka „Młota”. Do lata 1948 r. trzon tych struktur został rozbity, a działające na Białostoczczyźnie patrole partyzanckie NZW, 6. Brygady Wileńskiej AK oraz grupy wywodzące się z WiN zlikwidowano w latach 1950–1954.

Ostatni ukrywający się na tym terenie żołnierz podziemia niepodległościowego – ppor. Stanisław Marchewka „Ryba” – został zabity przez grupę operacyjną SB-KBW w nocy z 3 na 4 marca 1957 r. w kolonii Jeziorko w powiecie łomżyńskim.

Literatura:

„Bijące serce partii”. *„Dzienniki Personalne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego”*, t. I: 1945–1947, red. A. Kunert, R. Stolarski, Warszawa 2001, s. 615–620

T. Frączek, *Formacje zbrojne obozu narodowego na Białostoczczyźnie w latach 1939–1956*, Warszawa 1996, mps pracy doktorskiej, s. 340–344, 361–363, 436, 443–444

D. Kaszlej, Z. Kaszlej, *Ujawnienie żołnierzy Obwodu Suwalsko-Augustowskiego Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski”, t. II, Suwałki 2002, s. 107–158

J. Kułak, P. Łapiński, *Władysław Żwański (1896–1948)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. III, Kraków–Warszawa–Wrocław 2007, s. 627–632

J. Kurtyka, *Polska 1944–1956: z dziejów agonii i podboju* [w:] *ibidem*, t. I, Kraków–Warszawa–Wrocław 2002, s. XI–LVII

K. Litwiejko, *Franciszek Potyrała (1897–1947)* [w:] *ibidem*, t. I, Kraków–Warszawa–Wrocław 2002, s. 373–374

P. Łapiński, *Marian Michał Świtalski (1900–1958)*, [w:] *ibidem*, t. I, Kraków–Warszawa–Wrocław 2002, s. 461–462

Ochman Józef, [w:] *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, t. VI, cz. 3: *Cztery Zarządy Główne WiN przed sądami PRL, Noty biograficzne ważniejszych postaci wymienionych w tomach I–VI*, oprac. A. Zagórski, Wrocław 2000, s. 484–485

Odezwa z 17 II 1947 r. przygotowująca akcję ujawniania Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” w Białostockiem, oprac. S. Poleszak, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2002, nr 17, s. 247–250

S. Poleszak, R. Wnuk, *Zarys dziejów polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956* [w:] *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, Warszawa–Lublin 2007, s. XXII–XXXVIII